

PRIČE I PRIČANJA U MEMOARIMA *TRAGOVI PROŠLOSTI* VILME VUKELIĆ: OBLIKOVANJE IDENTITETA

Autorice u radu prikazuju djelo Tragovi prošlosti Vilme Vukelić, rođ. Miskolczy, kroz prizmu književnice koja pod utjecajem usmene predaje te vlastitog emotivnog angažmana i iskustva memoarski opisuje osjećku svakodnevicu krajem 19. i početkom 20. stoljeća, i to bez uobičajene suhoparnosti povijesnog izvješća. U radu su se usmjerile na oblikovanje identiteta kroz književno i povijesno analiziranje „priča i pričanja“ u navedenom djelu književnice Vukelić, porijeklom Židovke, koja piše o vlastitoj narodnosnoj, vjerskoj i jezičnoj sredini u kojoj je živjela, iako nikada nije osobno slijedila židovske običaje i vjerski ritual. Autorice su istaknule vrste usmene pripovijesti, ali i urbane gradske priče te pričanja o djetinjstvu i pričanja o životu, kao suvremene vrste usmene proze i njihov utjecaj na potragu za identitetom memoarskog subjekta.

Prof. dr. sc. Zlata
Živaković-Kerže

HR-31000Osijek
J. J. Strossmayera 85
zkerze@yahoo.com

Veronika Završki

Filozofski fakultet u Zagrebu
HR-10000 Zagreb
I. Lučića 3
veronika161193@gmail.com

Izvorni znanstveni rad
UDK: 821.163.42.09Vukelić, V.

Ključne riječi: memoari, književnica Vilma Vukelić, Osijek, 19. i početak 20. stoljeća, oblikovanje identiteta.

UVODNE NAPOMENE

Memoari podrazumijevaju „tekst u kojem pisac bilježi svoja sjećanja na ljude i događaje“¹; memoari su „književna vrsta u kojoj pisac izlaže sjećanja o vlastitom životu i/ili o važnim kulturnim, političkim ili društvenim događajima u kojima je sudjelovao ili ih je pratio kao promatrač.“² Memoare pišu najčešće istaknute osobe iz političkog, kulturnog i vojnog života, a u novije doba i rock-pjevači, filmske zvijezde, manekenke, itd.³ Memoari se, „uz dnevnik“, smatraju „posebnom vrstom autobiografije.“⁴ Memoari *Tragovi prošlosti* Vilme Vukelić *personalni* su memoari, u kojima „autor iz samorazlagačke pozicije primarno tematizira osobne privatne odnose, nastojeći u njima prikazati duh vremena koji je utjecao na oblikovanje njegova svjetonazora i društvenih normi ponašanja i mišljenja.“⁵ Osim nje, „personalne“ memoare pisali su i Marija Jurić Zagorka (*Kamen na cesti*, 1938.; *Što je moja krivnja*, u knjizi *Autobiografije hrvatskih pisaca*, 1997), Dobriša Cesarić (*Pjesme: memoarska proza*, 1976.), Igor Mandić (*Sebi pod kožu*, 2006.; *U zadnji čas*, 2009.) i drugi.

Knjiga *Tragovi prošlosti* te osječke književnice „nije samo autobiografija jedne snažne i buntovne ženske osobnosti, ona nije samo povijest jedne obitelji u burnome vremenu, nije samo literarna kronika grada Osijeka: ona je sve to skupa i znatno više od toga – književno nadahnuti prikaz one unutarnje, suptilne strane povijesti Austro-Ugarske Monarhije, koja obično izmiče historiografima.“⁶

U ovome radu usredotočenost je na „autobiografiju jedne snažne i buntovne ženske osobnosti“, jer „u autobiografiji njen pisac traga za sobom, za svojim osobnim identitetom“,⁷ i na pokušaju prikaza kako priče i pričanja – bajka, legenda, parabola i vic, kao klasične vrste usmene pripovijesti, ali i urbane gradske priče te pričanja o djetinjstvu i pričanja o životu, kao suvremene vrste usmene proze – utječu na oblikovanje identiteta memoarskog subjekta. U autobiografiji se, kako zaključuje i Finci, „reprezentira pluralni identitet pisca autobiografije. U njoj otkrivamo što je (ili što je sve bila) neka osoba. A tko to može bolje reći nego ta osoba sama... Autobiografija postaje dokaz i potvrda nje same.“⁸ Također, pripovijedanje je važno jer svaki čovjek, kako misli i Kearney, traga za identitetom, „svaki ljudski život uvijek je već jedna implicitna priča“, a „neispripovijedan život možda je manje vrijedan nego onaj isripovijedan.“⁹

1 Anić, Vladimir. Rječnik hrvatskoga jezika. Zagreb: Novi Liber, 1998., Str. 527

2 Solar, Milivoj. Rječnik književnoga nazivlja. Zagreb: Golden marketing., 2006., Str. 180

3 Sablić Tomić Helena. Memoari // Hrvatska književna enciklopedija 3. Zagreb : Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2011., Str. 61

4 Solar, 2006, Str. 180

5 Sablić Tomić, 2011., Str. 63

6 Obad, Vlado. Predgovor // Vukelić, Vilma. *Tragovi prošlosti*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, 1994., Str. 5-7.

7 Finci, Predrag. Autobiografija i pitanje identiteta. // *Filozofska istraživanja* 31(2011).4, str. 707-718.

8 Isto, str. 710

9 Kearney, Richard. O pričama. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk, 2009., Str. 130

O VILMI VUKELIĆ – UKRATKO

Vilma Vukelić podrijetlom je iz mađarsko-židovske obitelji *Miskolczy*, doseljene u Osijek. Rođena je u gradu na Dravi 8. veljače 1880. godine i tu je završila pučku školu. Maturirala je u Rijeci i potom je školovanje nastavila u privatnom internatu u Beču. Brak s Milivojem Vukelićem (koji je objavljivao pripovjednu prozu pod pseudonimom *Milkan Lovinac*) i uloga majke nisu zatamili njezine težnje, pa je započela studij kemije na sveučilištu u Münchenu, i to među prvim ženama, kao majka četvero djece. No, Prvi svjetski rat joj je onemogućio akademske ambicije, ali ne i intelektualne i književne. Kratko vrijeme je s obitelji živjela u Budimpešti, Pečuhu i Osijeku, a od 1923. u Zagrebu. Nakon što se rastala od supruga odlazi s djecom 1925. živjeti u Pariz. U Zagreb se vratila 1937. Srodni su joj bili pogledi lijevih intelektualaca. Temeljni joj jezik bio njemački pa su sva djela napisana na tom jeziku. Bila je pripovjedačica u tradiciji manje zahtjevne realističke proze 19. stoljeća. Od 7 romana objavljen je za njezina života (Leipzig 1923.) samo *Die Heimatlosen (Ljudi bez domovine)*, prikaz epizoda iz života Židova u Mađarskoj prije Prvoga svjetskog rata. Iz ostavštine publicirana su dva njena djela (u hrvatskom prijevodu prof. dr. Vlade Obada) *Tragovi prošlosti* i *U stiješnjem granicama*. U ta dva romana, sjećajući se u godinama prije smrti djetinjstva i mladosti u Osijeku, pružila je panoramski prikaz građanskog staleža dajući neobično bogatu i zanimljivu sliku svagdašnjice toga potonulog svijeta, na način koji tekstu daje značaj kulturno-povijesnog izvora. Preminula je u Zagrebu 20. ožujka 1956. godine.¹⁰

POTRAGA ZA IDENTITETOM
MEMOARSKOG SUBJEKTA U TRAGOVIMA
PROŠLOSTI

Književnici Vilmi Vukelić bajke je pričala njezina *kinderfrajla*¹¹ Rozi:

Nikada poslije nisam čula da netko tako divno pripovijeda kao moja stara kinderfrajla. Njezine su riječi kao teške kaplje padale u moje srce, sve jednako privlačne i zanosne. Ljepota riječi u njezinim bi ustima sama sebi postala svrhom. Pričala mi je bajke, jednu ljepšu od druge, i do danas mi nije jasno otkud ih je samo tolike pokupila. Dio njih pronašla sam poslije sama u Grimma i Bechsteina, dio je potjecao iz pripovjednoga blaga različitih naroda, no mnoge su bile nepoznata porijekla, pa ni poslije nisam sa sigurnošću znala da li su proistekle iz usmene predaje ili ih je ona sama izmišljala. Događalo bi se da bi ih od prigode do prigode prepričavala različito, ili pak s određenim varijacijama.¹²

10 Živaković-Kerže, Zlata. Osječka sjećanja, 1. dio. Osijek: Studio HS Internet d. o. o., 2009., Str. 334, 335

11 Vrsta kućne sluškinje - djevojka za djecu.

12 Vukelić, Vilma. *Tragovi prošlosti*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, 1994., Str. 44-45

U djelu *Tragovi prošlosti* opis Rozinog pričanja odgovara opisu pričanja dobrog pripovjedača koji tumači Bošković-Stulli:

Dobra pripovjedačica ili pripovjedač nisu pasivni prenositelji priče koju su rapamtili, nego je stvaraju iznova, unoseći u sadržaj više puta i nešto transportirano iz vlastitog života i dajući priči oblik. Pripovijetke tako nastaju u međugri tradicijskoga modela i pripovjedačeva postupka jezičnim izražavanjem, formulnim obratima, izborom a donekle i karakteriziranjem likova, biranjem i variranjem različitih sižea, načinom interpretacije glasom, mimikom, pokretom.¹³

Upravo s braćom Grimm, kako tumači Bošković-Stulli, počinje i teorijsko tumačenje pripovijedaka, prije svega bajki, i naziru se ideje koje nagovješćuju migracijsku i poligenetsku teoriju bajki¹⁴, „o mogućnostima prelaženja neke pripovijetke od jednoga naroda drugome, kao i mogućim postancima sličnih pripovijedaka neovisno jedna o drugoj u različitim zemljama“ (ibid.). O osobnim identitetima prisutnima u usmenim bajkama Bošković-Stulli ističe kako se „zna da pripovjedači svojim vlastitim interpretacijama i komentarima češće upućuju na neke realne obiteljske i društvene situacije“ i da je Holbek „pokazao kako su takvi konflikti, krijući osobne identitete, kroz fikcijske projekcije ugrađeni simbolički u bajkovne temelje“¹⁵, pa tako možemo govoriti o posrednom utjecaju pripovjedačice – *kinderfrawle*, ali i o neposrednom utjecaju tema i ideja tih bajki na dijete – recipijenta, Vilmu. Najdražu joj bajku prepričala je u memoarima, kako bi ju trajno sačuvala od zaborava. Memoarski subjekt svjedoči o jakosti utjecaja koji su pričane joj bajke imale na nju:

Tako sam prve godine svoga života proživjela u neshvatljivu, ali nadasve predivnu svijetu lijepih princeza, plemenitih vitezova, zlih čarobnjaka i dobrih vila; u jednome svijetu u kome su se čuda zbivala svakoga časa (...). (...) Ponešto od toga ponijela sam u zrelu dob, ako ne drukčije, a ono bar kao nejasnu čežnju prema svijetu bezgraničnih mogućnosti, koga mi je svojim bajkama razotkrila moja dobra Rozi.¹⁶

Odgojnom ulogom bajke bavio se, između ostalih, Bruno Bettelheim, čija se knjiga o značenju bajki iz 1979. „temelji na freudovskoj psihologiji“ i „pokazuje kako dijete u procesu odrastanja svladava uz pomoć bajki psihološke, ponajviše edipovske probleme.“¹⁷ Bajke su u životu književnice Vukelić imale znatan utjecaj na razvoj njezina svjetonazora, razmišljanja, ali ponajviše na doživljavanje sebe i drugih. Doista, Vilma pokazuje visoko razvijenu interpersonalnu, ali i intrapersonalnu inteligenciju. U tome smislu, možemo govoriti o utjecaju bajki na osobni, ali i socijalni identitet Vilme Vukelić. Osim bajki, jednostavni

usmeni oblici prisutni u njenim memoarima vrijedni su pozornosti i vic, legende, predaje i parabole, i to one povezane sa židovstvom, što nas uvodi u osvjetljavanje njenog vjerskog, ali i šire – etničkog identiteta. Pri tome, etnički identitet promatramo kao identitet proizašao iz zajedničke identifikacije određene etničke skupine, pri čemu je etnička skupina „skupina ljudi koji dijele zajednički identitet na temelju iste kulture, tradicije, religije, povijesti, istog jezika, etničkog podrijetla i drugih osobina.“¹⁸ Za razliku od bajke, u legendama i predajama pronalazimo povijesne i zemljopisne podatke, istaknute pojedince, svece, neobične životinje, imena gradova i naselja, ali elementi nadrealnoga i dalje prevladavaju.¹⁹ Tako književnica pripovijeda dvije legende o svome pretku, visokom rabinu Löwu, učenjaku, filozofu, kabalistu, ali i o kabali, židovskom „tajnom učenju“. U tom pripovijedanju, njen je ton informativan, s očitom svrhom upoznavanja njezinih potomaka s njihovim židovskim korijenima, a osobna emotivna angažiranost u tom je segmentu prisutna jedino u suosjećanju s tužnom sudbinom židovskog, potlačenog, naroda. Osim židovskih legendi, ona pripovijeda i o obiteljskim legendama koje joj je pričala njezina omama²⁰, ali svjedoči i o svom doživljaju tih legendi, i o utjecaju koji su na nju ostavile i tako utjecale na oblikovanje njezina osobnog identiteta:

Uostalom, svaki njezin komad pokušstva pratila je nekakva obiteljska legenda. Dok bi brisala prašinu s tih dragocjenih predmeta, pričala bi mi njihovu povijest. Uglavnom se svih tih priča još uvijek sjećam, jer se većina tih predmeta i pokušstva još i danas nalazi kod mene, a vjerujem da sam kroz njih naslijedila i ponešto od omamina načina shvaćanja života (...). Bila je zanimljiva i zabavna i zahvaljujući toj jedinstvenoj pedagogiji ja sam počela shvaćati stvari oko sebe i prihvaćati ih. (Vukelić 1994: 15) Budila je i pothranjivala u meni osjećaj ljubavi prema svemu što živi, osjećaj koji ću poslije njegovati i proširivati znanstvenim spoznajama.²¹

U funkciji je oblikovanja etničkog identiteta njeno svjedočenje o pričanju viceva u gradskim krugovima i njihovoj popularnosti, i to o židovskom vicu. Naime, vic je tek u 19. stoljeću populariziran kao konstitutivna sastavina gradskoga društvenog života.²² Židovski vic, prema pripovijedanju Vilme Vukelić, oscilira od elegičnih do autoironičnih tonova, proizlazi često iz dubokoumnih filozofskih i psiholoških promišljanja. Iskazuje se u igrama riječi, kalamburima, dobro poantiranim aforizmima, židovskoj rabulistici, židovskom afirmativnom stavu o životu i duševnoj superiornosti koja se nosi sa svim grotesknim i tragičnim slučajnostima života.²³

18 Korunić, Petar. 2005. Nacija i nacionalni identitet // *Revija za sociologiju* 36(2005)1-2, str. 87

19 Škreb, Zdenko ; Stamać, Ante. Uvod u književnost. Zagreb: Nakladni zavod Globus, 1998., Str. 185

20 U osjećkom (essekerskom) dijalektu omama je baka.

21 Vukelić, Vilma. *Tragovi prošlosti*, Str. 47

22 Škreb, Zdenko ; Stamać, Ante. Uvod u književnost, Str. 280

23 Vukelić, Vilma. *Tragovi prošlosti*, Str. 167

13 Bošković-Stulli, Maja. *Priče i pričanje*. Zagreb : Matica Hrvatska. 2006., Str. 139

14 Isto, Str. 9

15 Isto, Str. 18

16 Vukelić, Vilma. *Tragovi prošlosti*, Str. 45

17 Bošković-Stulli, Maja. *Priče i pričanje*, Str. 17

U takvom je okruženju, prema vlastitom priznanju, „stjecala uvid u ljudske slabosti i razvijala smisao i razumijevanje za humor,“²⁴ što osvjetljava utjecaj židovskog vica na njen osobni i socijalni identitet. Parabola je, prema Solaru, književna vrsta koja iznosi najčešće moralnu pouku koju valja shvatiti u prenesenom značenju; za razliku od srodne joj basne, u njoj su likovi redovito ljudi, a pouke su isključivo moralnog sadržaja, s namjerom da više izazove osjećaje nego razumske sudove.²⁵ Bošković-Stulli ističe folklorni karakter parabola koje definira kao „poredbe u kojima fabula osim svoga stvarnoga sadržaja upućuje i na prenesena značenja pa su radnja i pouka nerazlučivo prepletene, pripadaju crkvenoj književnosti, bilo izravno putem propovijedi ili kao njihove zbirke i druga nabožna djela.“²⁶ Vilma pripovijeda nekoliko parabola vezanih uz židovstvo. Parabola je poznata u indijskoj književnosti (zbirka *Pančatantra*) i u Starom zavjetu, a nenadmašni su uzori Isusove parabole iz Evandjelja (o izgubljenom sinu, o sijaču, o bogatašu),²⁷ a jedna je od zanimljivih parabola koju iznosi Vilma Vukelić u *Tragovima prošlosti* ona iz koje se može iščitati odnos njenog oca prema religiji i usporediti ga s njenim odnosom da bi se osvijetlio nepobitan utjecaj Vilminog oca na nju i formiranje njezinog, ne samo vjerskog i etničkog, nego i moralnog identiteta. Književnica tu pripovijeda o svom univerzalizmu i potrebi njegovanja temeljnih ljudskih vrijednosti, i zaključuje da je „ljubav za bližnjega najveća ljudska vrijednost, bez koje se ne može, ili ne bi trebalo živjeti; u njoj je već unaprijed sadržano rješenje svih problema, a čovjek ne mora biti kršćanin da bi to shvatio.“²⁸ Naime, ona svoga oca opisuje kao čovjeka „filozofske naravi“, koji se „zalagao za toleranciju i maksimalnu susretljivost.“²⁹

Još od dječjačke dobi poznao je Lessingovu parabolu o tri prstena za koji nitko nije znao koji je pravi. Bio je mišljenja da se vrijednost pravoga prstena može izraziti jedino manjim ili većim iskazivanjem čovječnosti. Ljudskost predstavlja istinsku „čudesnu snagu“ prstena, a religija je pritom samo vanjska forma. (*ibid.*)

IDENTITETI KROZ PRIČANJA O DJETINJSTVU I ŽIVOTU TE URBANE GRADSKE PRIČE

Pričanja o djetinjstvu, pričanja o životu i urbane gradske priče koje pripovijeda Vilma Vukelić u svojim memoarima *Tragovi prošlosti* svjedoče o razvoju njezina osobnog identiteta, i to ženskog, socijalnog, moralnog, vjerskog i etničkog identiteta. Istinita pričanja o životu, vlastitome ili bliskih osoba, u novije vrijeme smatraju se folklornim žanrovima.³⁰ Vilma priča o svom životu, o životu svojih

24 Isto, Str. 168

25 Solar, Milivoj. Rječnik književnoga nazivlja, Str. 210

26 Bošković-Stulli, Maja. Priče i pričanja, Str. 24-25

27 Isto

28 Vukelić, Vilma. Tragovi prošlosti, Str. 242

29 Isto, Str. 72

30 Bošković-Stulli, Maja. Priče i pričanja, Str. 25-26

roditelja, djeda i baka, ali i daljih predaka, kao i o životu svojih prijatelja, susjeda i poznanika. Nazočan je i govor u svakidašnjim komunikacijskim situacijama, ali i različite prepričane (ne)zgone iz života, kao i lokalni tračevi. Pričanja o djetinjstvu razumijemo, prema Marković, kao pripovjedne oblike „u kojima i pomoću kojih orječujemo vlastita sjećanja na djetinjstvo, na prošle događaje (...), kojima komuniciramo vlastito djetinjstvo i djetinjstva drugih ljudi, kojima prenosimo svoja i tuđa iskustva i sjećanja iz djetinjstva.“³¹ Pričanja o djetinjstvu koje pripovijeda Vilma Vukelić pune su zgoda iz školskih klupa, dječjih igara, sa ženskih druženja i boravka kod omame i otate³², ali i pričanja o djetinjstvu ljudi iz njezine uže i šire okoline, ponajviše roditelja, baka i djedova te rođaka.

Iz Vilmina pričanja o njezinom djetinjstvu ističu se ona u funkciji oblikovanja moralnog i nacionalnog identiteta. U pričanjima o prijateljstvu s djevojčicom Helenom pogodio ju je susret s njenim velikim siromaštvom, kada se zapitala zašto ona ima sve, a Helena, koja je bolja od nje, nema ništa.

U funkciji oblikovanja vjerskog identiteta mogu se izdvojiti dvije priče: susret sa židovskim molitvenim ritualom kod omame i otate i doživljaj neugodne zgone na vjeronauku u školi u kojoj je bila žrtvom vršnjačke i nastavničke vjerske netrpeljivosti. U svom je daljnjem pripovijedanju istaknula kako joj se židovski ritualni ceremonijal činio stranim i zastrašujućim, i još kao dijete svoje je vjerovanje učinila univerzalnim, smatrajući najvažnijom molitvom onu za jednakost svih ljudi i ljubav kao temeljnu ljudsku snagu. Posebnu je povezanost, kao dijete, imala sa svojom omamom, pa tako pronalazimo u njezinim memoarima priče o djetinjstvu koje su ujedno i priče o životu njezine omame, a koje su, kako i sama naglašava, na nju ostavile dubok trag. U svojim pričanjima o djetinjstvu otkriva svoj doživljaj boga:

U svojim večernjim molitvama preporučivala sam mu ne samo sebe, svoje roditelje i rođake, već sva ljudska bića, velika kao i mala. Za mene je on bio univerzalni bog, bog koji nije pravio razlike između velikih i malih, Židova i kršćana, cigana ili crnaca. Tako dugo dok sam mogla vjerovati u takvoga boga, bila sam spremna voljeti ga. Religioznu mistiku i ekstazu koja iz nje proizlazi nisam nikada upoznala.³³

Usporedimo li njezino poimanje religije s onim njezine omame koje pripovijeda Vilma, uočiti ćemo evidentni utjecaj omaminih pričanja na oblikovanje njenog vjerskog i moralnog identiteta, ali i utjecaj otatinog doživljaja židovstva, koji je Vilmi bio stran i zastrašujući:

Muž joj je dolazio iz ortodoksne sredine i za njega je strogo pridržavanje ritualnih propisa bilo neka vrsta odmora od briga vezanih za dućan, neko udaljavanje od svakidašnjice. I omama je bila pobožna, ali na

31 Marković, Jelena. Pričanja o djetinjstvu i srodni koncepti: 'velike' i/ili 'male' priče // Narodna umjetnost 47(2010)2, str. 70

32 U osječkom (essekerskom) dijalektu otata je djed.

33 Vukelić, Vilma. Tragovi prošlosti, Str. 26

drugačiji način. Za nju je pobožnost bila stvar duše, za razliku od usvojenih običaja, koje je inače rado održavala i svojom vlastitom vedrinom, darežljivošću i spontanom bićem činila još svečanijim.³⁴

Omamina su pričanja na nju imala snažan utjecaj, o čemu svjedoči i sama književnica:

Sve mi je to ona bar stotinjak puta ispričala. Pripovijedanje joj je bilo zorno i slikovito, popraćeno gestama, suzama i smijehom, kako je već bilo oprikladno. Jer ona nije samo pričala, ona je svaki puta ponovno proživljavala stvari, davala im oblik, tražila poante, dodavala nove i nove pojedinosti kojih se prisjećala u toku pričanja. Njezin mi glas još danas zvuči u uhu.³⁵

Vilma pripovijeda u svojoj autobiografiji o dvjema osobama u svome životu koje su na nju imale, svojim pričama i pričanjem, najveći utjecaj – kinderfajla Rozi i omama. Ako se obrati pozornost na njen opis omamina pričanja, primjećuju se, kao i u kinderfajle, odlike dobrog pripovjedača s darom pripovijedanja.

Nacionalni se identitet u njoj probudio za vrijeme školovanja u Beču: „U previranju nejasnih osjećaja oblikovao se novi ideal: domovina koju sam ljubila. Bilo je čudnovato da se upravo ovdje u tuđini razbudilo moje latentno domoljublje i u konfrontiranju s prepotentnim Bečankama i Mađaricama poprimalo sve izrazitije oblike.“³⁶ Budući da Vilma nikada nije prihvatila židovske običaje ni vjerske rituale, koji su joj bili nametnuti rođenjem, ali je odbacila i kršćanstvo nametnuto školskim odgojem, prepoznajemo samoizabrani religijski identitet – ljubav kao preduvjet i temelj života i opstanka, nastao kao rezultat njezinih unutrašnjih previranja, ali i kao rezultat suprotstavljanja očekivanjima društva. S druge strane, Vilma paradoksalno sama otkriva i izabire svoj nacionalni identitet, pokoravajući se zapravo društveno nametnutom, pri čemu je taj novooblikovani identitet onaj prethodno dani identitet. Nacionalni je identitet „zamisao koja se stvrdnula u činjenicu, datost, (...) rođena u krizi pripadanja, u naporu (...) da se zbilja preoblikuje na sliku ideje.“³⁷

Osim utjecaja na Vilmin osobni identitet u najužem smislu – razvoj svjetonazora, društvenog ponašanja i mišljenja, doživljaj sebe kroz priče o obiteljskoj povijesti kao „karičice u lancu naraštaja“,³⁸ omamina pričanja imala su utjecaj i na razvoj njenog ženskog identiteta. Naime, Vilmine priče o djetinjstvu, u kojima se prisjeća omaminih pričanja o njezinom životu s rodnom problematikom mogu se usporediti s njenim pričanjima o vlastitom životu s istom problematikom. Rodna problematika sa svrhom osvjetljavanja ženskog identiteta može se promatrati na temelju sljedeće konstatacije: „Budući da je žensko

postojanje zapravo traumatizirano postojanje, ženska autobiografija ne može biti ispovijest. Može jedino biti svjedočanstvo: o preživljavanju.“³⁹ Tragove traumatiziranog ženskog postojanja kao svjedočanstva o preživljavanju može se uočiti i u pričanjima o životu Vilmine omame, ali i u Vilminim pričanjima o njezinom životu. Omama je bila samouka, ali željna znanja, jer su u njeno vrijeme samo „dječaci mogli ići u školu, a ona nije.“⁴⁰

S osam godina moja omama više nije dobivala nikakvu poduku. Ona je pak bila željna znanja, pametna i domišljata i znala je sebi pomoći. U školskoj su se sobi nalazila jedna željezna vrata koja su dimnjačaru omogućavala da se uvuče u kamin. Iza tih vrata bio je mali prostor, dovoljan da se dijete u njemu šućuri. Tu se ona skrivala i satima slušala predavanja kućnih učitelja. (ibid.)

Nadalje, omama je bila, kao i većina njezinih suvremenica, osuđena na dogovoreni brak. Kako je odrastala, omamine priče pune poticanja na individualnu slobodu davale su Vilmi hrabrost za životnu borbu:

Govorili su mi, i prije no što sam istinski razumijevala te riječi: budi umjerena u svemu! A upravo toga sam se najviše užasavala: prekinuti igru kada mi je bilo najljepše, završiti objed kada je najbolje prijalo, reducirati svoje želje, ne učiniti smjesta ono što mi je bilo na umu, šutjeti u prisutnosti drugih premda mi se prohtjelo da govorim – sve su to bili zahtjevi protiv kojih sam se bunila (...). Takav prosvjed, koji su u mom djetinjstvu tumačili kao neposluh, neukrotivost i prkos, dao je smjernice i mom kasnijem životu: protivila sam se svakoj skučenosti, uskogrudnosti, društvenim konvencijama i formalizmu, koji su u mome djetinjstvu vrijedili kao vrhunski zakoni.⁴¹

Iako u nešto drugačijem obliku nego što je to doživjela njezina omama, društvene prinude za ženu u vrijeme Vilmina djevojaštva bile su vrlo stroge. Sklapani su brakovi iz računice, a „muškarci su se protivili da se ženama dopusti studij na sveučilištima i da rade u slobodnim profesijama, obrazlažući to time da su žene nesposobne za svaku samostalnu kulturnu djelatnost (...)“⁴² Suprotno svojim osobnim sklonostima, Vilma se morala pokoriti „strogo kontroliranim staleškim pravilima ponašanja ‘kćeri iz dobre kuće’“, jer je bilo „teško, skoro nemoguće, kao samotni pojedinac ustati protiv takva stanja, uvjetovana okolnostima i bezrezervno podržavana društvenom većinom.“⁴³ No, na ženskom liceju u Zagrebu Vilma se susrela s profesoricama poput Marije Jambrišak i Jagode Truhelke, koje su se zauzimale za ravnopravnost žene na kulturnom i političkom polju. U svojim pričanjima o životu, Vilma svjedoči upravo o popularnosti čitanja Freuda u svjetlu emancipacije:

34 Vukelić, Vilma. *Tragovi prošlosti*, Str. 25

35 Isto, Str. 23

36 Isto, Str. 143

37 Bauman, Zygmunt. *Identitet*. Zagreb: Naklada Pelago, 2009., Str. 23

38 Vukelić, Vilma. *Tragovi prošlosti*

39 Felman, Shosana. *What Does a Woman Want? Reading and Sexual Difference*. Baltimore and London: The John Hopkins University Press, 1993., Str. 16

40 Vukelić, Vilma. *Tragovi prošlosti*, Str. 20

41 Isto, Str. 29

42 Isto, Str. 150

43 Isto

„Stari” su se osjećali teško pogođeni tim napadajima – borba je otpočela i u godinama što su slijedile ona će poprimiti sve oštrije forme. S područja javnoga života prešla je ona u obiteljski krug i manifestirala se u pojačanoj neposlušnosti potomstva koje se, a i da nije čitalo Freuda i Adlera, usprotivilo tiraniji roditeljske kuće.⁴⁴ Dragojla Jarnević u svojem je dnevniku, koji je pisala od 1833. do smrti 1875., „pomakla granice pisanja pokušavajući sama, u vlastitim dnevnicima, uspostaviti osobni identitet.”⁴⁵ Isto je, sa svojim memoarima, učinila i Vilma Vukelić. Pritom je nužno naglasiti da Vilmu u oblikovanju osobnog identiteta nikada nisu napuštale snaga, volja, ni nada, unatoč traumama koje je doživjela, a koje su evidentne u njezinim pričanjima o djetinjstvu i pričanjima o životu. Vilmino ustrajanje u najtežim životnim situacijama, kad su drugi posustajali, npr. dok je njezina ljubav s Milivojem bila zabranjena, on je čak i prijetio samoubojstvom, ne videći izlaz iz životne nesreće, no Vilma nijednu situaciju nije smatrala bezizlaznom, što svjedoči o iznimnoj snazi i stabilnosti njezina osobnog identiteta. Vilma priča o adolescentskoj krizi koju su djevojke po izlazu iz bečke škole (internata) doživljavale, spoznavajući stvarnost svijeta koji ih okružuje, nakon odrastanja u izolaciji:

... drugi su o nama tvrdili da smo prenapetih živaca, da zamjenjujemo privid sa stvarnošću, da pokušavamo poetizirane fraze s područja umjetnosti primijeniti u svakodnevnom životu gdje im nije mjesto. (...) s obzirom na idealizam kojim su nas kljukali, na romantičarske perspektive koje su nam otvarali, nije bilo ni moguće drugačije misliti ni osjećati. Priznajem da smo bile pomalo neurotične (...).⁴⁶

Odgojne metode španjolskog pruta i prisilnog heklanja umjesto igre, kao i vraćanje iz škole u pratnji guvernante⁴⁷ („Ona je svakodnevno dolazila po mene, no ja nisam imala nimalo volje da me kao pudlicu na uzici odvođe kući,”⁴⁸), kako saznajemo iz Vilminih pričanja o djetinjstvu, narušavale su individualnu slobodu. Ipak, Vilma se uspjela izboriti za svoje životne ciljeve koje si je zacrtala još u adolescenciji: „Kao prvo, željela sam neizostavno dalje učiti, kao drugo – ne dopustiti da me udaju, nego se udati iz ljubavi. Koliko god to danas izgledalo jednostavno, za ono je vrijeme to bila upravo revolucionarna nakana!”⁴⁹ Vilma otvoreno govori o neravnopravnom položaju žena u patrijarhatu, ali i o svojoj odlučnosti za otpor nametnutim društvenim konvencijama:

Grozila sam se beskorisnoga dembelijskog života, imala odviše urođenog elana da bih se s time pomirila, odviše inicijative da bih postala puki objekt o kome će odlučivati drugi. No, po svim predviđanjima trebala sam cijeloga svoga života vegetirati kao što su to činile gotovo sve gospođe iz mogega poznanstva. (...) Željela sam se po svaku cijenu izbaviti od takve sudbine, koja

je u mojim očima sličila onoj zatočene životinje. Nisam htjela postati poput njih, radije to negoli sve drugo!

U tom se vapaju potvrđuje konstatacija o njenim memoarima kao o autobiografskom svjedočenju o preživljavanju. Sama Vilma apelira na to da se njezin život ne shvati tragično – „Time što bilježim ovakve pojedinosti iz svoje mladosti ne želim nipošto stvoriti dojam da se tu radi o nekoj posebnoj tragici. To bi značilo krivotvorenje istine i prekomjerno pridavanje važnosti vlastitoj osobnosti.”⁵⁰ No, taj apel možemo shvatiti produktom njezin moralnog identiteta, budući da njena interpersonalna inteligencija priziva usporedbe sa sudbinama drugih; u tome svjetlu, Vilmina sudbina nije uopće tragična:

S tim se nesrećicama nisam imala prava niti uspoređivati. Ja sam bila kći iz ugledne i imućne obitelji, neopterećena bilo kakvim poslom, moji su roditelji bili razboriti i dragi ljudi koji su za mene pripremali ugodan, premda dokoličarski život i postojali su dobri izgledi, ukoliko bi sve teklo po planu, da to ugodno i dokono življenje potraje sve do moga blaženog skončanja. A baš to me užasavalo! (ibid.)

Kategorije ženskih identiteta koje je Vilma ostvarila, kategorije su spisateljice, prevoditeljice, ali i supruge i majke. Uspjevši odbaciti identitete koji „stvaraju stereotipe, ponižavaju, dehumaniziraju i stigmatiziraju”⁵¹ – žene bez naobrazbe i profesije, u potpunosti predane kućanstvu, bračnim ugovorom ograničene, s bračnim partnerom kojega su im izabrali roditelji, „vegetirajuće, zatočene životinje”. U patrijarhatu je podrazumijevana ženina poslušnost, identitetna kategorija robinje u potpunosti podređene suprugu. Štoviše, smatrano je da bi, kada bi im se to dalo za pravo, odbacile tu ulogu, a u tom razmišljanju Mill vidi zapravo strah muškaraca da bi žene tražile da brak bude sklopljen pod jednakim uvjetima⁵². Mill svjedoči i o negativnom položaju književnica i spisateljica: „Nikada im se nije smjelo dati književno obrazovanje. Žene koje čitaju, a naročito žene koje pišu, u današnjim su uvjetima proturječan i rušilački čimbenik: posve je bilo krivo odgajati žene bilo kako drukčije nego za služavke ili odaliske.”⁵³ Dogovoreni brakovi nametnuli su ženi ulogu robinje, što tvrdi i Mill: „Brak je jedino ropstvo koje zakon priznaje. Nema više legalnih robova, osim gospodarice svake kuće.”⁵⁴ Identitetne kategorije žene kojoj je suprug izabran (Vilmina omama) i žene koja se, unatoč snažnom protivljenju oca, i uz iscrpljujuću borbu (Vilma; Milivoj je čak jedno vrijeme razmišljao o samoubojstvu) udala za muškarca u kojega je bila zaljubljena, mogu se tumačiti dvojako, s obzirom na identifikaciju kao moćan čimbenik stratifikacije koju navodi Bauman⁵⁵ i s obzirom na provođenje ili neprovođenje borbe za identitet – borbe u pojedincu, ali i borbe pojedinca i grupe, pokoravanje

44 Vukelić, Vilma. *Tragovi prošlosti*, Str. 193

45 Zlatar, Andrea. *Tekst, tijelo, trauma*. Zagreb: Naklada Ljevak, 2004, Str. 45.

46 Vukelić, Vilma. *Tragovi prošlosti*, Str. 148

47 Vrsta kućne sluškinje.

48 Vukelić, Vilma. *Tragovi prošlosti*, Str. 112

49 Isto, Str. 155

50 Vukelić, Vilma. *Tragovi prošlosti*, Str. 154

51 Bauman, Zygmunt. *Identitet*, Str. 37

52 Mill, John Stuart. 2000. *Podređenost žena*. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk., Str. 38

53 Isto, Str. 39

54 Isto, Str. 90

55 Bauman, Zygmunt. *Identitet*. Zagreb: Naklada Pelago, 2009.

ili suprotstavljanje društvenim normama. Dok s jedne strane imamo one koji „svoje identitete mogu sastavljati i rastavljati na dijelove više ili manje prema vlastitoj želji“, s druge su strane oni „kojima je zapriječen pristup izboru identiteta, ljudi kojima se ne daje mogućnost odlučivanja o vlastitim preferencijama. Na njih se na koncu stavlja breme identiteta što ih nameću i zadaju drugi, identiteta na koje su i sami ogorčeni ali koje im nije dopušteno odbaciti i kojih se ne uspijevaju riješiti.“⁵⁶ Iako Vilma nije mogla identitete „crpiti iz neobično velike, planetarne zalihe različitih ponuda“⁵⁷ – što bi se moglo reći za većinu ženâ zapadnoga svijeta današnjice, ipak je u tome imala više slobode od svoje omame. Međutim, ni Vilma ne bi u svom naumu uspjela bez borbe sa sobom i okolinom – bez pružanja otpora i ustrajnosti. Suprotstavivši se nametnutim patrijarhalnim konvencijama, uspjela se izboriti za identitete koje je sama izabrala. Naime, upravo se oblikovane kategorije ženskih rodniâ identiteta suprotstavljaju patrijarhalnoj tvorevini u kojoj su žene prirodno podčinjene muškarcima, ili, kako tvrdi Carole Pateman,

‘rod’ je uveden kao ključno oružje u borbi protiv patrijarhata. Patrijarhalna je tvrdnja da su žene prirodno podčinjene muškarcima – podčinjene zbog svoje biologije, dakle spola. Kad se govori o rodu, a ne o spolu, podrazumijeva se da položaj žene ne diktira priroda, biologija ili spol, nego da je posljedica društvene ili političke lukavštine.⁵⁸

Gradske priče koje pripovijeda Vilma govore o događajima iz života istaknutih pojedinaca grada Osijeka. Zanimljive su priče o sudbini Charlotte (Adele) Dessaty⁵⁹ i Rodi Rodi⁶⁰. Vijest o tragičnoj smrti dobrotvorke Dessaty objavljena je u Ljetopisu Franjevačkog samostana u Osijeku.⁶¹ Tako je odjek priče završio kao dnevna vijest, tragičan događaj obavijen velom tajne, priče potaknute „iznenadnim neredom unesenim u svijet suvremene tehnički uređene svakidašnjice.“⁶²

Među gradskim pričama posebni oblik čine gradski tračevi, u kojima se zrcali društvenokulturna slika grada Osijeka 19. stoljeća. Jedan je od takvih tračeva onaj o sestri Vilmina djeda, o kojoj se „pričalo da je 1848. kao opskrbljivačica išla za vojskom i zato nije za čuđenje da ona ni poslije nije uživala dobar glas“⁶³ ili onaj o Vilminoj

odgajateljici u vrtiću koja je „primala muške posjete u svojoj sobi“, pa je „nemoralan način života mlade dame prouzročio da je dječji vrtić bio zatvoren.“⁶⁴ Folkloristika istražuje o pripovjedačevoj osobnosti, a feminističku kritiku zaokuplja posebnost ženskih priča – kako navodi Bošković-Stulli, „jesu li oblici usmenoga pričanja, dosad podcjenjivani kao „ženski trač“, zapravo načini otkrivanja i viđenja svoga identiteta.“⁶⁵ U tome ključu, promatramo li gradske tračeve u *Tragovima prošlosti* iz pera Vilme Vukelić, možemo osvijetliti utjecaj patrijarhalne sredine na oblikovanje njenog moralnog i ženskog identiteta – ton je njenih tračeva ironičan, čak i groteskan. Vilma svoj identitet objašnjava kroz priču, ne noseći svoje identitete kao što je predložio Richard Baxter – „poput lakog ogrtača koji se spremno može skinuti u bilo koje doba,“⁶⁶ nego ustrajući na izabranim identitetnim kategorijama.

UMJESTO ZAKLJUČKA

Memoari *Tragovi prošlosti* Vilme Vukelić svjedoče o autobiografiji snažne ženske osobnosti, koju je ispisala uz pomoć bajki, legendi, parabola, vica, pričanja o djetinjstvu, pričanja o životu i gradskih priča. Od društveno konstruiranih rodniâ uloga pri stvaranju subjekta kakvim ona jest, veću su ulogu imale priče i pričanja. Samooblikovana pluralna konstrukcija identiteta, u patrijarhatu nepomirljivih identitetnih kategorija žene, književnice, supruge i majke uspjela je prikazati patrijarhat proizvodom konvencija, a ne prirodnom tvorevinom.

LITERATURA

Anić, Vladimir. Rječnik hrvatskoga jezika. Zagreb: Novi Liber, 1998.

Bauman, Zygmunt. Identitet. Zagreb: Naklada Pelago, 2009.

Bošković-Stulli, Maja. Priče i pričanje. Zagreb : Matica Hrvatska. 2006.

Bošković-Stulli. O mizoginim pričama // Narodna umjetnost 33(1996) 2, str. 51-69.

Felman, Shosana. What Does a Woman Want? Reading and Sexual Difference. Baltimore and London : The John Hopkins University Press, 1993.

Finci, Predrag. Autobiografija i pitanje identiteta // Filozofska istraživanja 31(2011)4, str. 707-718.

Kearney, Richard. O pričama. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk, 2009.

Korunić, Petar. 2005. Nacija i nacionalni identitet // Revija za sociologiju 36(2005)1-2, str. 87-105.

56 Isto, Str. 36

57 Isto

58 Pateman, Carole. Spolni ugovor. Zagreb: Ženska infoteka, 2000., Str. 218

59 Imućna Osječanka, udovica apotekara Deszaty, vrlo školovana i glazbeno obrazovana. Posebice se isticala muzikalnošću i dobroćinstvom. Stradala je tragično 5. ožujka 1885. na uskršni četvrtak kod Kamenitog križa (ostatak kapelice nalazi se na sjevernoj strani križanja Trpimirove i Vukovarske ulice u Osijeku); našli su je umorenu u grabi.

60 Književnik pravog imena Alexander Rosenfeld. Kao vojno lice služio je pretežno u Osijeku, a 1902. napustio je vojsku. U to je doba već pisao književna djela. Početkom 1906. dopuštena mu je promjena prezimena u *Roda-Roda*. Nakon odlaska iz Osijeka djelovao je u Njemačkoj i Austriji kao pisac i novinar, a povremeno i filmski glumac. Pisao je isključivo na njemačkom jeziku. Premda je bio indiferentan prema svom židovskom podrijetlu, nacizam ga je prisilio na emigraciju: 1933. u Austriju, 1938. u Švicarsku, a 1940. u SAD, gdje je proživio posljednje godine života. Preminuo je u New Yorku 20. kolovoza 1945.

61 Vukelić, Vilma. *Tragovi prošlosti*, Str. 60

62 Bošković-Stulli, Maja. Priče i pričanja, Str. 27

63 Vukelić, Vilma. *Tragovi prošlosti*, Str. 39

64 Vukelić, Vilma. *Tragovi prošlosti*, Str. 48

65 Bošković-Stulli. O mizoginim pričama // Narodna umjetnost 33(1996) 2, str. 55

66 Bauman, Zygmunt. Identitet, Str. 31

Marković, Jelena. Pričanja o djetinjstvu i srodni koncepti: 'velike' i/ili 'male' priče // Narodna umjetnost 47(2010)2, str. 51-76.

Mill, John Stuart. 2000. Podređenost žena. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk.

Obad, Vlado. 1994. Predgovor, u: Vukelić, Vilma, *Tragovi prošlosti*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, 5-7.

Pateman, Carole. Spolni ugovor. Zagreb: Ženska infoteka, 2000.

Sablić Tomić Helena. Memoari // Hrvatska književna enciklopedija 3. Zagreb : Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2011., Str. 61-63.

Sablić Tomić, Helena. Hrvatska autobiografska proza. Zagreb: Naklada Ljevak, 2008.

Solar, Milivoj. Rječnik književnoga nazivlja. Zagreb: Golden marketing, 2006.

Škreb, Zdenko ; Stamać, Ante. Uvod u književnost. Zagreb: Nakladni zavod Globus, 1998.

Vukelić, Vilma. *Tragovi prošlosti*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, 1994.

Zlatar, Andrea. Tekst, tijelo, trauma. Zagreb: Naklada Ljevak, 2004.

Živaković-Kerže, Zlata. Osječka sjećanja, 1. dio. Osijek: Studio HS Internet d. o. o., 2009.

STORIES AND STORYTELLING IN VILMA VUKELIĆ'S MEMOIR *A PAST RESCUED FROM OBLIVION*: THE SHAPING OF AN IDENTITY

SUMMARY

Vilma Vukelić's memoir *A Past Rescued from Oblivion* is a personal memoir in which the author describes her private relationships in the first-person narrative to show the zeitgeist that formed her worldview, shaped the social norms of both actions and thoughts, and influenced the search for the memoir's author's own identity. The book is an autobiography of a resilient and rebellious female personality shown through the history of a wealthy Jewish family in the tumultuous 19th and beginning of the 20th century. The author wrote the memoir using fairy tales, legends, parables, jokes, and stories of her childhood, her

life, and town tales, thus describing her ethnicity and the religious and linguistic environment in which she lived. The paper aims to show the types of identity and identity categories derived from Vilma's stories and point out the construction of a plural identity. It also wants to show the influence of the patriarchal social order on the shaping of a woman's identity, in which the authority of the father is natural and indisputable.

Keywords: memoirs, writer Vilma Vukelić, Osijek, 19th and early 20th centuries, the shaping of an identity.